

Η σχέση του “αμερικάνικου ονείρου” με τη χριστιανική ηθική

Κωνσταντίνος Α. Ζημιανίτης

Διευθυντής 2ου Δημοτικού Σχολείου Γλυφάδας, Δρ. ΜΜΕ

Εισαγωγή

Μέχρι τον 19^ο αιώνα πολιτική και θρησκεία είχαν κοινούς βηματισμούς, με τη δεύτερη άλλοτε να νομιμοποιεί με τη στάση της την άρχουσα τάξη και άλλοτε να δρα καταλυτικά εναντίον της κατεστημένης εξουσίας. Στη νεωτερική, όμως, εποχή η πολιτική απομακρύνεται από τη θρησκεία. Οι κοινωνικές αλλαγές που παρατηρούνται στο πλαίσιο της ανάπτυξης του καπιταλισμού δεν λαμβάνουν ή δεν χρειάζονται πλέον τη στήριξη της θρησκείας.¹ Με άλλα λόγια, στη νεωτερική εποχή το επιθυμητό πολίτευμα είναι η δημοκρατία, δηλαδή η άμεση ή έμμεση συμμετοχή των πολιτών στην άσκηση της πολιτικής.

Η θρησκεία, που αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο στις παραδοσιακές κοινωνίες, στη νεωτερική εποχή παρακάμπτεται και μπαίνει σταδιακά στο περιθώριο. Οι νέες κοινωνίες προσδιορίζονται πλέον από τη συσσώρευση του πλούτου και όχι από την αυθεντία της θρησκείας. Την εξέλιξη αυτή ακολούθησαν πιστά, θα λέγαμε, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, συνεπικουρούμενες από την ηθική του προτεσταντισμού και του καλβινισμού. Δεν την ακολούθησαν, όμως, οι χώρες που είχαν ως κύριο θρήσκευμα την Ορθοδοξία.

Το «αμερικάνικο όνειρο» και ό,τι συνεπάγεται αυτό γοητεύει τους απλούς πολίτες και τους κάνει ευάλωτους στους πειρασμούς. Και δεν είναι τόσο τα ενεργειακά αποθέματα και το ισχυρό οπλοστάσιο που διαθέτει η χώρα αυτή, όσο η ενσάρκωση της ουτοπίας που θεσμοθετείται με βάση την ιδέα ότι συνιστά την πραγματοποίηση όλων όσων έχουμε ονειρευτεί: πλούτο, αφθονία, ελευθερία, δικαιοσύνη κ.λπ.² Εν συντομία, τη μέρα που γεννιέται η Αμερική η Ευρώπη χάνει την αίγλη της και σταδιακά εξαφανίζεται. Όλοι οι μύθοι, πλέον, της νεωτερικότητας είναι αμερικανικοί. Αντίθετα, η Εκκλησία, υποβοηθούμενη από την εσχατολογική της συνείδηση, αντιστέκεται από τη μία πλευρά στη συμπίεσή της με τους ισχυρούς της γης και από την άλλη δεν εντάσσεται στη λογική του σχεδιασμού μιας κοινωνικής ουτοπίας.³

1 Πρβλ. Weber, M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίου), Αθήνα: Gutenberg 2006.

2 Πρβλ. Baudrillard, J., *Αμερική* (μτφρ. Ν. Χρηστάκης), Αθήνα: Futura, 2004².

3 Πρβλ. Αρκάδας Δ. & Μπεκριδάνης Δ., *Λόγος σκληρός, Κεφάλαια τοξικής Θεολογίας*, Αθήνα: Εξάντας 2001.

1. Το «αμερικάνικο όνειρο»

Οι πρώτοι άποικοι της Βόρειας Αμερικής ήταν πουριτανοί στην πλειονότητά τους, που επιδίωκαν να μεταρρυθμίσουν τις παρεκκλίσεις της Εκκλησίας και να την επαναφέρουν στις βιβλικές καταβολές της. Η έλλειψη ιεραρχίας, το χαρισματικό στοιχείο στη λατρεία και η απαίτηση για μια κοινωνία καθαρή από την αμαρτία ήταν οι άξονες πάνω στους οποίους δομήθηκαν οι πρώτες πολιτικές οντότητες της Αμερικής. Ο Νέος Κόσμος ήταν ο ευλογημένος τόπος όπου αναπαύεται ο Θεός και οι Αμερικανοί ο «εκλεκτός» λαός του, που προορίζεται να οικοδομήσει τη βασιλεία του μέσα στην Ιστορία. Οι πιστοί πολίτες και οι αρχές κάθε πόλης θεωρούνταν υπηρέτες και στρατιώτες του Ιησού, αμετακίνητοι στις ηθικές επιταγές του, θεματοφύλακες της ανόθευτης βιβλικής διδασκαλίας, όπως τουλάχιστον εκείνοι την κατανοούσαν. Μέσα σε αυτό το ακραίο πουριτανικό περιβάλλον, που είχε στηριχτεί κατά κύριο λόγο σε καλβινιστικές⁴ αντιλήψεις, δημιουργήθηκε μια καταπληκτική δύναμη συνοχής, ολότελα ξεχωριστή αμερικανική κουλτούρα, μια εθνική ιδιοπροσωπία που σημάδεψε τη θρησκευτική και πολιτική ζωή της Αμερικής.

Η Αμερική δεν είναι ούτε ένα όνειρο ούτε μια πραγματικότητα, είναι μια υπερπραγματικότητα, ένας μύθος. Με αυτήν, εξάλλου, την ιδιότητα κυριαρχεί στον κόσμο. Όλα στη χώρα αυτή είναι πραγματικά, πραγματιστικά, και όλα σε κάνουν να τα χάνεις. Οι Αμερικανοί αποτελούν, για μας τους Ευρωπαίους, το ιδεώδες υλικό ανάλυσης όλων των δυνατών παραλλαγών του μοντέρνου κόσμου.

Η Αμερική είναι ένα γιγαντιαίο ολόγραμμα, με την έννοια ότι η ολική πληροφορία περιέχεται στο κάθε στοιχείο. Οποιοδήποτε παράδειγμα και αν πάρουμε (σπίτι, πάρινγκ, εστιατόριο κ.λπ.), από το πιο μικρό χωριό του νότου, του βορρά, της ανατολής και της δύσης, θα έχουμε μπροστά μας «όλη» την Αμερική. Μια εικόνα που πλησιάζει τη φαντασίωση, που, αν διακοπεί, όλες οι εντυπώσεις διασκορπίζονται, συνάμα και η πραγματικότητα.

Σ' αυτή τη μητρόπολη του κόσμου το δικαίωμα να περπατάς το έχουν μόνο οι μετανάστες του Τρίτου Κόσμου. Για τους υπόλοιπους, το περπάτημα και η μυϊκή άσκηση έχουν γίνει σπάνια αγαθά, υπηρεσίες που στοιχίζουν ακριβά. Έτσι, τα πράγματα αντιστρέφονται και ταυτόχρονα εκδικούνται. Οι ουρές μπροστά στα εστιατόρια πολυτελείας και στα κέντρα αδυνατίσματος είναι τις περισσότερες φορές πιο μακριές από αυτές μπροστά στα συσσίτια για άπορους. Αυτό συνιστά, βέβαια, μεταμόρφωση της δημοκρατίας, όπου όλοι έχουν μια ευκαιρία για λίγα λεπτά διασημότητας.

Η Αμερική είναι η αυθεντική έκδοση της νεωτερικότητας, η Ευρώπη είναι η

4 «Η διδασκαλία του Καλβίνου διατυπώνει ένα πιο δημοκρατικό και κοινωνικό μεταρρυθμιστικό ρεύμα από τον Λουθηρανισμό, δέχεται ως πηγή του Χριστιανισμού την Αγία Γραφή και ως μέσο σωτηρίας την πίστη προωθώντας παράλληλα τον εγκόσμιο ασκητισμό, την αποταμίευση, από όπου μπορούν να χρηματοδοτηθούν επενδύσεις, και την επιχειρηματική έφεση. Το καπιταλιστικό σύστημα αρνείται να δεχτεί τη μαρξιστική αντίληψη ότι οικονομικοί μόνο παράγοντες δημιούργησαν το καπιταλιστικό σύστημα». Πρβλ. «Ε» Ιστορικά Ελευθεροτυπίας, «Λούθηρος. Η Διαμαρτυρία που έγινε Εκκλησία», τόμος 4, σελ. 11-22.

μεταγλωττισμένη ή με υπότιτλους έκδοση. Η Αμερική εξορκίζει το θέμα της καταγωγής, δεν την ενδιαφέρει η αυθεντικότητα, δεν έχει παρελθόν ούτε θεμελιακή αλήθεια. Επειδή δεν έχει γνωρίσει πρωτόγονη συσσώρευση χρόνου, ζει στην αέναη προσομοίωση, στην αέναη επικαιρότητα των σημείων. Ακόμη, δεν έχει προπατορική εδαφική περιοχή· αυτή των Ινδιάνων οριοθετείται σήμερα σε προστατευμένες περιοχές, που ισοδυναμούν με τα μουσεία όπου αποταμιεύουμε έργα τέχνης. Εν συντομία, την Αμερική δεν την απασχολούν προβλήματα ταυτότητας.⁵

Τελικά, εμείς οι Ευρωπαίοι θα παραμείνουμε νοσταλγικοί ουτοπιστές του ιδανικού που θα μας βασανίζει, αλλά κατά βάθος θα ευχόμαστε να μην πραγματοποιηθεί. Το πρόβλημά μας θα είναι ότι οι αρχικοί μας στόχοι –επανάσταση, πρόοδος, ελευθερία– θα έχουν εξαφανιστεί πριν επιτευχθούν.

Ιδεολογικά και θρησκευτικά γνωρίσματα της αμερικανικής κοινωνίας

Η Αμερική, από την εγκατάσταση των πρώτων αποίκων, θεωρήθηκε ως η Γη της Επαγγελίας, ο Νέος Παράδεισος, ο τόπος όπου κάθε όνειρο και κάθε επιθυμία θα μπορούσαν εύκολα να πραγματοποιηθούν. Το ακατόρθωτο για τη Μητρόπολη αφητηρίας των κατοίκων της φάνταζε πραγματοποιήσιμο στη νέα ήπειρο. Ο ατομικισμός, βασικό χαρακτηριστικό της ιδιότυπης αμερικανικής κοινωνίας, ήταν η βάση για την ανάπτυξή της. «*Το αμερικάνικο όνειρο δεν είναι παρά η σύνοψη όλων των αναγκών που προσδιορίζουν το νέο κάτοικο, ο οποίος θα βασιστεί στην προσωπική του ικανότητα για να αποκτήσει υλικά αγαθά, να ευτυχήσει, να υπάρξει*».⁶

Η Εκκλησία και ιδιαίτερα οι προτεσταντικές ομολογίες θα αποτελέσουν το στήριγμα της νέας αμερικανικής κοινωνίας. Η δογματική αντίληψη των ομολογιών αυτών για τη σχέση του ατόμου με τον Θεό, η οποία καταλήγει να είναι εντελώς ιδιωτική, είναι καθοριστική στην εξέλιξή της. Οι σχέσεις των ανθρώπων είναι επιφανειακές, χάνουν την ουσία τους αλλά και την ειλικρίνειά τους. Η πορεία του ατόμου καθίσταται μοναχική, γεμάτη απόγνωση. Όσον αφορά τον Θεό, αυτός λειτουργεί ως δυνάστης-τιμωρός, που επεμβαίνει και καθορίζει την πίστη, με αποτέλεσμα οι συμπεριφορές των ανθρώπων να εδραιώνονται στην καταπίεση, στο φόβο και στην τιμωρία, και όχι στην ελεύθερη αποδοχή των ευθυνών της ζωής.⁷ Οι άνθρωποι κατακλύζονται από αισθήματα ενοχής και εκδίκησης και αδυνατούν να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα, και ως εκ τούτου

⁵ Πρβλ. Baudrillard, J., ό.π., σ. 86.

⁶ Πρβλ. Βιβιλάκη, Ιωσ., *Για την πίστη στο έργο του Τέννεση Ουίλλιαμς*, Αθήνα: Σύνταξη 51, 1994, 73.

⁷ «Ο Προτεσταντισμός πρωτοεμφανίστηκε στη βόρεια Ευρώπη, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, ως αντίδραση στα δόγματα και στις λατρευτικές πρακτικές της μεσαιωνικής Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, και εξελίχθηκε σε μία από τις τρεις μεγάλες δυνάμεις του χριστιανισμού, μαζί με τον Ρωμαιοκαθολικισμό και την Ορθοδοξία. Ύστερα από μία σειρά θρησκευτικών πολέμων στην Ευρώπη, οι διάφορες μορφές του Προτεσταντισμού διαδόθηκαν σ' ολόκληρο τον κόσμο με γοργούς ρυθμούς – ιδιαίτερα τον 19^ο αιώνα. Όπου εδραιώθηκε, ο Προτεσταντισμός επηρέασε, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της συγκεκριμένης περιοχής» (Πρβλ. Φειδάς, Β., «*Προτεσταντισμός*», Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος 61: 315-327).

καταφεύγουν στην ψευδαίσθηση και στην αυτοεξιδανίκευση.⁸

Μετά το 1820 η ανάπτυξη του αμερικάνικου έθνους είναι αλματώδης. Αυτό σε συνδυασμό με τη μετανάστευση πολλών δυτικοευρωπαίων και κυρίως Σκανδιναβών Λουθηρανών στην Αμερική συντελεί στην ανάδειξη της χώρας αυτής σε λουθηρανικό κέντρο ύψιστης σημασίας. Και επειδή οι ηγέτες των κέντρων αυτών προέρχονταν κυρίως από ευρωπαϊκές πιετιστικές ομάδες, οι αμερικανικές λουθηρανικές Εκκλησίες ακολούθησαν πιο συντηρητικές θεολογικές και δογματικές απόψεις από ό,τι οι Εκκλησίες προέλευσής τους. Με αυτό τον τρόπο το στοιχείο της αφύπνισης διατηρήθηκε στον αμερικανικό Χριστιανισμό σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και ριζώσε στον αμερικανικό τρόπο ζωής η αντίληψη της προσωπικής χριστιανικής πίστης.

Σήμερα στην Αμερική η ελευθερία της θρησκευτικής έκφρασης είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη και το 95% των Αμερικανών δηλώνουν ότι πιστεύουν στον Θεό.⁹ «*Η Αμερική έχει ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο θρησκευτικότητας από εκείνο των περισσότερων ευρωπαϊκών κοινωνιών*».¹⁰ Μάλιστα, σε κάθε αμερικανικό νόμισμα είναι χαραγμένη η φράση «*Έχουμε εμπιστοσύνη στον Θεό*», μια υπενθύμιση της δύναμης της θρησκείας στις ΗΠΑ.¹¹ Εντούτοις, διάχυτη είναι η απορία ανάμεσα στους πνευματικούς ανθρώπους αλλά και στους κληρικούς για το αν η σύγχρονη Αμερική είναι κοσμική ή χριστιανική χώρα. Οι περισσότεροι ερευνητές αποδίδουν το γεγονός στον ατομικισμό, που είναι εγγενής στον Προτεσταντισμό και στο Διαφωτισμό.

Παρ' όλα αυτά, η πίστη στον Θεό για τους Αμερικανούς εξακολουθεί να είναι μια καθαρά ιδιωτική υπόθεση. Έτσι, ο εκκλησιασμός δεν θεωρείται αναγκαίος, όπως και η συμμετοχή στα υπόλοιπα μυστήρια. Στις δύσκολες αποφάσεις ηθικής φύσης, βασικό λόγο διαδραματίζει η συνείδηση και όχι ο λόγος του Θεού. Φαινόμενα όπως η βία, οι σκοτωμοί, η χρήση των ναρκωτικών, η αδιαφορία, η έλλειψη ενσυναίσθησης, η αύξηση των εκτρώσεων και η ανασφάλεια, που συναντάμε συχνά στην αμερικανική κοινωνία, έρχονται να επιβεβαιώσουν με τον καλύτερο τρόπο ότι η θρησκευτικότητα που παρουσιάζεται να έχουν οι Αμερικανοί είναι μάλλον επιφανειακή.¹² Πρακτικά, ο Χριστιανισμός στην Αμερική αποτελεί το απαραίτητο διαπιστευτήριο για μια «καθωσπρέπει» έξοδο στον επαγγελματικό βίο αλλά και στην πολιτική.

2. Ανάλυση της «χριστιανικής ηθικής»

Στη σημερινή γλώσσα του πολιτισμού το ήθος είναι μια έννοια αντικειμενικού μέτρου για την αξιολόγηση του ατομικού χαρακτήρα, της ατομικής συμπεριφοράς. Έχει συνδεθεί νοηματικά με τις κοινωνικές κατηγορίες του καλού και του κακού, και αντιπροσωπεύει την ανταπόκριση του κοινωνικού ατόμου σε έ-

⁸ Πρβλ. Βιβλάκης, Ιωσ., ό.π., σ. 81.

⁹ Βλ. Ρηβς, Τόμας Κ., «Μία Αμερική όχι και τόσο χριστιανική», *Σύναξη* 86, 2003, 9-24.

¹⁰ Πρβλ. Γκίντενς, Άντονι, «Η θρησκεία στις ΗΠΑ», *Σύναξη* 86, 2003, 6.

¹¹ Πρβλ. Αργάδας, Δ., Το Αμερικανικό Όνειρο, *God and Religion*, 9(2000):92.

¹² Πρβλ. Αγραπίδης, Κ., «*Το Αμερικάνικο Όνειρο κι η Χριστιανική Ηθική*», Αθήνα, 2007.

να αντικειμενικό χρέος, που διαβαθμίζεται σε επιμέρους «αρετές». Το ήθος κάθε ανθρώπου είναι η αντικειμενική αξιολόγησή του με βάση την κλίμακα των αρετών που έχει αποδεχτεί το κοινωνικό σύνολο.¹³

Η κλίμακα των αρετών που προσδιορίζει το ατομικό ήθος είναι το αποτέλεσμα μιας γενικότερης θεώρησης –θρησκευτικής, φιλοσοφικής ή και ορθολογικά «επιστημονικής»– των προβλημάτων συμπεριφοράς κάθε ατόμου. Το συγκεκριμένο είδος της συστηματικής ενασχόλησης με τα προβλήματα που αναφέρονται στο ανθρώπινο είδος καθιερώθηκε να ονομάζεται *ηθική*. Έτσι, η ηθική μπορεί να προκύπτει από μια φιλοσοφική θεώρηση και ερμηνεία του ανθρώπινου ήθους ή να είναι αποτέλεσμα μιας θρησκευτικής νομοθεσίας που καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά.¹⁴

Στο χώρο της χριστιανικής Εκκλησίας και, πιο συγκεκριμένα, στην παράδοση της Ορθόδοξης Ανατολής, το πρόβλημα του ανθρώπινου ήθους ανέκαθεν ταυτιζόταν με την υπαρκτική αλήθεια του ανθρώπου. Σε αντίθεση με την αυγουστινιανή παράδοση, οι πατέρες της Εκκλησίας μίλησαν για τη δυνατότητα του ανθρώπου να μοιράζεται την αθανασία του Θεού και να συνδημιουργεί. Στην πατερική θεολογία δεν υπάρχει θέμα κληρονομικής ενοχής που μεταδόθηκε στην ανθρώπινη φυλή μέσα από το αμάρτημα του Αδάμ. Αυτό που κληρονομήθηκε στην ανθρωπότητα είναι η υποδούλωση στο θάνατο και στη φθορά.¹⁵ Έτσι, το ήθος δεν είναι τόσο το αντικειμενικό μέτρο για την αξιολόγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όσο η δυναμική ανταπόκριση της προσωπικής ελευθερίας στην υπαρκτική αλήθεια και γνησιότητα του ανθρώπου. Με άλλα λόγια, το ήθος αναφέρεται στο γεγονός της σωτηρίας του ανθρώπου.

Επομένως, η χριστιανική ηθική έχει ως θεμέλιο το θέλημα του προσωπικού Θεού, που είναι η πηγή της αγάπης. Οι αξίες επικρατούν και απολυτοποιούνται από τα μέλη της κοινωνίας, αποτελούν μέτρα κρίσης των πραγμάτων και προσδιορίζουν επιτρεπτά και απαγορευμένα στην προσωπική και κοινωνική ζωή, ενώ τα μέλη καλούνται να εναρμονίσουν τη ζωή τους προς το σύστημα αξιών της κοινωνίας επί τη βάσει μιας αυθεντικής εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας, η οποία εκφράζεται από την εσχολογική κοσμοθεωρία,¹⁶ μια κοσμοθεωρία της οποίας ο πολιτικός συμβολισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιότυπη αναρχική στάση!

3. Η σχέση οικονομίας και θρησκείας

Στις παραδοσιακές κοινωνίες πριν τον 17^ο αιώνα επικρατούσε η αντίληψη ό-

¹³ Βλ. Γιανναράς, Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα: Ίκαρος 2002.

¹⁴ Βλ. Γιανναράς, Χρ., ό.π., σ. 23.

¹⁵ Πρβλ. Μάγιεντορφ, Ιω., «Η σημασία της Μεταρρύθμισης στην ιστορία της Χριστιανοσύνης», *Σύναξη*, 51, 1994:10.

¹⁶ Σύμφωνα με την εσχολογική κοσμοθεωρία, η εμπειρία της Εκκλησίας είναι κατεξοχήν συμβολική. Η συμβολική παρουσία διαγράφει ένα πλαίσιο σχέσεων των πιστών με τον κοινωνικό και πολιτικό περίγυρο. Στόχος δεν είναι η λύση των κοινωνικών προβλημάτων ούτε η πρόταξη κομματικών μοντέλων. Το δικό της χρέος εξαντλείται στη μαρτυρία των συμβόλων της Βασιλείας (Βλ. Αδραχτάς, Β., «Χριστιανισμός και Πολιτική», *Θρησκευολογία*, 6-7: 2005.

τι η οικονομική και η θρησκευτική ζωή αποτελούσαν ένα ενιαίο πολιτισμικό σύνολο. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις πίστευαν ότι η θέληση του Θεού καθορίζει την οικονομική ζωή με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο καθορίζει και τις τύχες των ανθρώπων. Εν συντομία, τόσο οι οικονομικοί θεσμοί όσο και οι συναλλαγές αποκτούσαν νομομοποιητικό χαρακτήρα μόνον όταν διεξάγονταν σε θρησκευτικά-ηθικά πλαίσια.¹⁷

Προς επίρρωση των παραπάνω, οι σχολαστικοί θεολόγοι του Μεσαίωνα επέκριναν κάθε οικονομική δραστηριότητα που αποσκοπούσε στο κέρδος και, ιδιαίτερα, στη συσσώρευση πλούτου που κατευθυνόταν για την εξαγορά συνειδήσεων.

Για το ίδιο θέμα, ο ιστορικός και οικονομολόγος Tawney¹⁸ αναφέρει: «*Εκείνο που είναι ασυγχώρητο αμάρτημα είναι η δραστηριότητα του κερδοσκόπου ή του μεσάζοντα, που αποκομίζουν προσωπικά κέρδη από την εκμετάλλευση των κοινών αναγκών. Ο αληθινός απόγονος των δογμάτων του Ακινάτου είναι η εργατική θεωρία της αξίας. Ο τελευταίος των σχολαστικών ήταν ο Καρλ Μαρξ*».

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η εσχατολογική συνείδηση της Εκκλησίας από τη μία πλευρά αντιστέκεται στη συμπόρευσή της με τους ισχυρούς του κόσμου και από την άλλη αρνείται να στοιχηθεί στο άρμα μιας κοινωνικής ουτοπίας. Με άλλα λόγια, ενώ η Εκκλησία προετοιμάζει την ανακαίνιση του κόσμου, δεν είναι πρόθυμη να καταφύγει σε ασκητικούς ακτιβισμούς για να το επιτύχει.¹⁹

3.1 Η ορθόδοξη προσέγγιση του πλούτου και της ιδιοκτησίας

Για την ορθόδοξη Εκκλησία, η έννοια της *οικονομίας* έχει κυρίως σωτηριολογικό χαρακτήρα και σημαίνει το συμβιβασμό μεταξύ ιδεώδους και πραγματικότητας. Η Εκκλησία σε καμία φάση της δεν ασχολήθηκε με οικονομικές θεωρίες ή οικονομικά συστήματα, όπως αυτά νοούνται στη σύγχρονη εποχή, και ποτέ της δεν διατύπωσε μια συστηματική οικονομική ηθική.²⁰

Βέβαια, χωρίς άρτο η βιολογική ζωή είναι αδύνατη, όπως έλεγε και ο Ματθαίος.²¹ Για το λόγο αυτό πρέπει να διαχωρίσουμε το σωτηριολογικό μήνυμα των βιβλικών κειμένων και τις ηθικές εντολές που περιέχουν από τη συμπεριφορά των μελών της Εκκλησίας, είτε αυτά είναι λαϊκοί είτε κληρικοί. Στην ίδια συνάφεια, η εργασία, δεν έχει σχέση με τη θεία πρόνοια ή κάποια θεία εντολή. Δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μπορεί να λειτουργήσει σωτηριολογικά. Με άλλα λόγια, η ορθόδοξη Εκκλησία θεωρεί έξω από την πνευματική και σωτηριολογική απο-

¹⁷ Πρβλ. Κοκοσαλάκης, Ν., «Ορθοδοξία και Οικονομία», στο *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επένδυμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τόμ. 1^{ος} (επιμ. έκδ. Σ. Γουνελάς), Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2002, σ. 216.

¹⁸ Βλ. Tawney, R., *Η Χριστιανική Θρησκεία και η Άνοδος του Καπιταλισμού* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), Αθήνα: Κάλβος 1979.

¹⁹ Πρβλ. Αργάδας, Δ. & Μπεκρινάκης, Δ., ό.π., σ. 47.

²⁰ Πρβλ. Κοκοσαλάκης, Ν., ό.π., σ. 222.

²¹ Βλ. *Ματθ.*, 4, 4 : «Ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος».

στολή της την ενασχόληση με αυτό που σήμερα ονομάζουμε οικονομία.

3.1.1 Η προσέγγιση του θεσμού της ιδιοκτησίας στην Παλαιά Διαθήκη

Η Παλαιά Διαθήκη, αν και δεν είναι οικονομικό βιβλίο, αποκτά όμως οικονομική-ηθική σημασία,²² γιατί βασικές διατάξεις της αναφέρονται στην κοινωνική ζωή όλης της ανθρωπότητας.²³ Μάλιστα, η εργασία που αποσκοπεί στην απόκτηση ιδιοκτησίας και στο βιοπορισμό ευλογείται και εμφανίζεται ως εντεταλμένη από τον Θεό: «έθετο εν τω παραδείσω ... εργάζεσθαι αυτόν και φυλάττειν».²⁴ Τα πράγματα αλλάζουν μετά την πτώση του ανθρώπου, οπότε η εργασία θεωρείται ποινή από τον Θεό προς τον άνθρωπο.²⁵

Πάντως, στα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης πουθενά δεν αναφέρεται ότι απαγορεύεται η συσσώρευση αγαθών και πλούτου, απεναντίας, θεωρείται ευλογία η ευημερία και δοκιμασία η πενία και οι κακουχίες, όπως στην περίπτωση του Ιώβ.²⁶

Βέβαια, απορίας άξιο είναι το γεγονός ότι η απάντηση του Θεού προς τον Ιώβ δεν είναι αρκούτως διαφωτιστική ως προς την απονομή της απόλυτης δικαιοσύνης.

Εν συντομία, στην Παλαιά Διαθήκη ο πλούτος δεν επικρίνεται, καταδικάζεται όμως η κοινωνική αδικία που προέρχεται από την κακή και δίχως ηθικούς φραγμούς χρήση του πλούτου.²⁷

3.1.2 Η προσέγγιση του θεσμού της ιδιοκτησίας στην Καινή Διαθήκη

*«Μη μαζεύετε θησαυρούς πάνω στη γη, όπου τους αφανίζει ο σκόρος και η σκουριά, και όπου οι κλέφτες κάνουν διαρρήξεις και τους κλέβουν. Αντίθετα, να μαζεύετε θησαυρούς στον ουρανό, όπου δεν τους αφανίζουν ούτε ο σκόρος ούτε η σκουριά, κι όπου οι κλέφτες δεν κάνουν διαρρήξεις και δεν τους κλέβουν. Γιατί, όπου είναι ο θησαυρός σας εκεί θα είναι και η καρδιά σας. Το λυχνάρι του σώματος είναι τα μάτια. Αν λοιπόν τα μάτια σου είναι γερά, όλο σου το σώμα θα είναι στο φως. Αν όμως τα μάτια σου είναι χαλασμένα, όλο σου το σώμα θα είναι στο σκοτάδι. Κι αν το φως που έχεις μεταβληθεί σε σκοτάδι, σκέψου πόσο θα 'ναι το σκοτάδι. Κανείς δεν μπορεί να είναι δούλος σε δύο κυρίους: γιατί ή θα μισήσει τον ένα και θα αγαπήσει τον άλλο, ή θα στηριχθεί στον ένα και θα περιφρονησει τον άλλο. Δεν μπορεί να είστε δούλοι και στον Θεό και στο χρήμα».*²⁸

Το παραπάνω χωρίο δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως απόρριψη της ιδιοκτη-

²² Γέν. 1, 27-31, 2, 15-17, 18-25.

²³ Πρβλ. Κόμπος, Α., *Σύντομος Ιστορική Ανασκόπηση του Θεσμού της Κοινωνικοποίησης και Χριστιανική Θεώρησης του πλούτου*, Αθήνα 1986.

²⁴ Βλ. Γέν., 2.15.

²⁵ Πρβλ. Μπρατσιώτης, Π., *Χριστιανισμός και Εργασία*, Αθήνα 1959.

²⁶ Βλ. Ιώβ 24.

²⁷ Είναι γνωστό ότι οι προφήτες, αν και δεν προέρχονταν από τα κατώτερα και ακαλλιέργητα στρώματα, εντούτοις απροκάλυπτα καταδίκασαν την εκμετάλλευση των φτωχών και των αδυνάτων από τους πλούσιους και δυνατούς (Πρβλ. Weber, Μ., ό.π.).

²⁸ Βλ. Ματθ. 6, 19-24.

σίας,²⁹ αλλά ως μια προσπάθεια σωστής ιεράρχησης των αξιών και απόρριψης της «ειδωλολατρίας» των υλικών αγαθών. Εν συντομία, ο πλούτος καθαυτό ούτε αμάρτημα είναι ούτε καταδικάζεται. Αμάρτημα είναι η εκμετάλλευση των συνανθρώπων μας, προκειμένου να αποκτήσουμε περισσότερα υλικά αγαθά. Τα υλικά σε σχέση με τα πνευματικά αγαθά θεωρούνται πρόσκαιρα, ενώ τα δεύτερα αιώνια. Αντίστοιχο μήνυμα εισπράττουμε και από την παραβολή του πλούσιου και του πτωχού Λαζάρου.³⁰

Τελικά, πρέπει να τονίσουμε ότι στην Καινή Διαθήκη δεν γίνεται καμία αναφορά σε οικονομικά μοντέλα. Η έννοια της οικονομίας εξετάζεται ως ηθικοθρησκευτική σχέση και θεωρείται ως μέσο και όχι ως αυτοσκοπός, για τη σωτηρία του ανθρώπου.³¹ Βασική φροντίδα στην Καινή Διαθήκη είναι η σωτηρία της ψυχής του ανθρώπου και, κατά συνέπεια, κάθε τι το υλικό έχει δευτερεύουσα σημασία. Ο ίδιος ο εγκόσμιος βίος του Χριστού απέχει πολύ από μια ζωή τακτοποιημένη και αποκαταστημένη επαγγελματικά, οικονομικά και κοινωνικά. Η πνευματική ζωή θεωρείται υψηλότερη της βιοτικής μέριμνας –η λατρεία του χρέματος θεωρείται ειδωλολατρία– και η ιεράρχηση των αξιών από τον άνθρωπο θεωρείται απαραίτητη προκειμένου να πλησιάσει τον Θεό.

4. Σύγκριση του οικονομικού γιγαντισμού με τη χριστιανική ηθική

Ο θρίαμβος και η αλαζονική συμπεριφορά του πλούτου είναι τόσο καταλυτικά, ώστε προσλαμβάνουν στις μέρες μας περισσότερο από κάθε άλλη εποχή τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης ιεροφάνειας.³² Στην κατάσταση αυτή, το Ευαγγέλιο δίνει διεξοδο με την παραβολή του «Αφρονος Πλούσιου»,³³ στην οποία συμπυκνώνεται με δημιουργικό τρόπο η ερμηνεία της υπέρμετρης γιγάντωσης του πλούτου.

Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι πώς, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της επικράτησης του καπιταλισμού, θα εκφραστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη. Στα παλαιότερα χρόνια, όπου η κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση ήταν διαφορετική, η Εκκλησία προέτασε τη φιλανθρωπία ως μηχανισμό άμβλυνσης της επικρατούσας αδικίας. Στις μέρες μας, όμως, η εκκλησιαστική φιλανθρωπία είναι αδύναμη, αν όχι ανεπαρκής, για να αντιμετωπίσει ένα τόσο σοβαρό πρόβλημα, τη στιγμή μάλιστα που δεν συνοδεύεται και από την αντίστοιχη θεολογική κριτική των αιτιών που το γέννησαν και το εξέθρεψαν.³⁴

Η φιλανθρωπία, βέβαια, από μόνη της δεν μπορεί να προσφέρει τίποτα ουσιαστικό, και προβάλλεται ως μερίζονος σημασίας συμπεριφορά από όλες τις

²⁹ Πρβλ. Κόμπος, Α., ό.π., σ. 70. Επίσης και Ροδίτης, Γ., *Χριστιανισμός και Πλούτος*, Αθήνα 1970.

³⁰ Βλ. *Λουκ.* 16, 19-31.

³¹ Πρβλ. Κοκοσαλάκης, Ν., ό.π., σ. 228.

³² Βλ. Αρκαδάς, Δ., «Η Βουλμία του Πλούτου», *Θρησκευολογία*, 2005, 6-7: 74.

³³ Βλ. *Λουκ.* 12, 16-21.

³⁴ Πρβλ. Αρκαδάς, Δ. & Μπεκριδάκης, Δ., ό.π., σ. 49.

θηρσκειές και από όλους τους πολιτισμούς. Και αυτό, γιατί η συμπεριφορά αυτή χρησιμοποιείται ως άλλοθι αποενοχοποίησης από τους απανταχού «φιλοπλουτούντες». Άρα, η θεσμοθετημένη φιλανθρωπία, παρά τα πρόσκαιρα θετικά αποτελέσματά της, δεν είναι σε καμία περίπτωση ένδειξη έμπρακτης μετάνοιας εκ μέρους των ανθρώπων του πλούτου.³⁵

Στην ίδια, μη παραδεκτή κατεύθυνση, τουλάχιστον από την ορθόδοξη παράδοση, κινείται και η αντίληψη περί σωτηρίας της ψυχής η οποία απορρίπτει τον υλικό κόσμο (πλούτο) και δημιουργεί ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ φυσικού και μεταφυσικού, ύλης και πνεύματος, ψυχής και σώματος, Θεού και ανθρώπου, ιερού και κοσμικού, ατόμου και κοινωνίας.³⁶ Έτσι, έχει επικρατήσει η άποψη ότι το ορθόδοξο βίωμα και η ορθόδοξη θεολογία και παράδοση οδηγούν τον άνθρωπο σε μια εξωκοσμική, παθητική στάση έναντι του κόσμου. Ως επιχειρήματα προβάλλονται η ανατολική μοναστική-ασκητική παράδοση και το κίνημα του Ησυχασμού. Αντίθετα, μια ματιά στη στατιστική των επαγγελματιών της Αμερικής δείχνει με καταπληκτική συχνότητα ένα ενδιαφέρον φαινόμενο: το γεγονός ότι οι επιχειρηματίες και οι κάτοχοι του μεγάλου κεφαλαίου είναι στη μεγάλη τους πλειονότητα προτεστάντες.³⁷

Η αντίληψη, μάλιστα, ότι η Ορθοδοξία αποτελεί πνευματικό ιδεώδες που αδιαφορεί για τα εγκόσμια έχει δημιουργήσει, σύμφωνα με τον Μίλλερ-Άρμακ,³⁷ τις παρακάτω κοινωνιολογικές συνέπειες: i) να μετατραπεί η ορθόδοξη Εκκλησία σε κρατική, εξαιτίας της απουσίας ικανών αντιπολιτευτικών δυνάμεων· ii) να παρεμποδιστεί η εξέλιξη της ορθολογικής σκέψης· iii) να μην αναπτυχθεί οικονομική ηθική· iv) να μην εκδηλωθεί οικονομική δραστηριότητα εκ μέρους της Εκκλησίας· και v) να παρεμποδιστεί η ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Οι παραπάνω –λανθασμένες, κατά τη γνώμη μας– απόψεις δεν λαμβάνουν υπόψη τους: πρώτον, το ότι ο καπιταλισμός, λόγω των ιστορικών συνθηκών, δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί μέσα στον ορθόδοξο γεωγραφικό χώρο και, δεύτερον, το γεγονός ότι κοινοτικό ιδεώδες της Ορθοδοξίας δεν εμπεριέχει στη φύση του εκείνα τα στοιχεία του προτεσταντικού ατομισμού που είναι καθοριστικά για την ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Ο καπιταλισμός, όπως είναι γνωστό, γεννήθηκε και ανδρώθηκε το 18^ο και το 19^ο αιώνα, αλλά εδραιώθηκε παγκοσμίως το δεύτερο μισό του 20^ο αιώνα, παραμένοντας πλέον το μόνο κυρίαρχο οικονομικό σύστημα, μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Σήμερα όλοι μιλούν για τον προηγμένο χρηματο-οικονομικό καπιταλισμό, που αποτελεί την ατμομηχανή της κοινωνικής και οικονομικής μεταβολής για όλα τα κράτη.

Η εγκαθίδρυση, λοιπόν, του καπιταλισμού, ανεξάρτητα από το αν κάποιος είναι οπαδός ή πολέμιός του, οδήγησε στην αναδιάρθρωση των κοινωνικών δομών.

³⁵ Πρβλ. Αρχάδας, Δ. & Μπεκρινδάκης, Δ., ό.π., σ. 50.

³⁶ Πρβλ. Weber, M., ό.π., σ. 31.

³⁷ Πρβλ. Παπαδερός, Α., «Ορθοδοξία και Οικονομία: Διάλογος με τον Alferd Muller-Armak», στο *Θέματα Κοινωνιολογίας της Ορθοδοξίας*, επιμ. Γ. Μαντζαρίδου, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1975: 98-102.

Πιο συγκεκριμένα, στον οικονομικό χώρο ο καπιταλισμός ενέτεινε την οικονομική ανισότητα τόσο μέσα στις κρατικές κοινωνίες όσο και μεταξύ τους. Στον πολιτικό χώρο, βοήθησε στο συγκεντρωτισμό της εξουσίας και στην ανάδειξη μιας μόνο υπερδύναμης, δηλαδή των ΗΠΑ. Στον πολιτισμικό χώρο, άσκησε επίδραση στις ιστορικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές παραδόσεις των λαών, με άμεση συνέπεια την εμπορευματοποίηση των πάντων, χωρίς πια ιερό και όσιο. Για παράδειγμα, ένας ορθόδοξος χριστιανός μπορεί να συμμετέχει στη λατρεία της Εκκλησίας, αλλά ταυτόχρονα να αναζητά το μέλλον του στις καφετζούδες και στους αστρολόγους.³⁸

Μια άλλη εξίσου σημαντική συνέπεια του καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης είναι η δημιουργία μιας αμυντικής αντίδρασης, ενός αμυντικού εθνικισμού, κυρίως στις τοπικές κοινωνίες, που αναπόφευκτα οδηγεί στην παραγωγή του ρατσισμού και της ξеноφοβίας. Στο σημείο αυτό εμπλέκεται και η θρησκεία, μια και είναι από τους σημαντικότερους παράγοντες που διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα. Ο βαθμός, όμως, στον οποίο η θρησκεία λειτουργεί διχαστικά ή ενωτικά, που εμποδίζει ή προάγει την κοινωνική συνοχή και την αποδοχή της πλουραλιστικής κοινωνίας, εξαρτάται άμεσα και από τη διαλεκτική σχέση οικονομίας, εξουσίας και θρησκείας.

Η Εκκλησία απέναντι στο πρόβλημα του ρατσισμού, αλλά και σε κάθε άλλο κοινωνικό πρόβλημα, δεν κάνει διάκριση και καταδικάζει κάθε πράξη σοβινισμού που οδηγεί είτε στην ξеноφοβία είτε στην περιθωριοποίηση είτε στο νοσηρό σοβινισμό, που ταλανίζει ακόμη και σήμερα τους λαούς. Η Ορθοδοξία δεν αποτελεί έναν επιπλέον χώρο, ένα ακόμη «συμπλήρωμα» στις υπάρχουσες ιδεολογικές ανθρωπιστικές κινητοποιήσεις για τις φυλετικές διακρίσεις, αλλά αντιπροσωπεύει μια δυναμική μετασχηματισμού της κοινωνίας σε ένα νέο πρόσωπο ζωής, που πραγματώνει δυναμικά την ενότητα του ανθρώπινου γένους ως «οιτολογική αλήθεια και υπαρκτική γνησιότητα του ανθρώπου, ως τον “κατά φύσιν” και “κατ’ αλήθειαν” τρόπο υπάρξεως του ανθρώπου» μέσα στην κοινωνία.³⁹

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι με τη σύγχρονη μορφή του ο καπιταλισμός έχει επιτύχει την αλλαγή των κοινωνιών και έχει δημιουργήσει τόσα και τέτοια προβλήματα, που καμιά θρησκεία δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει. Θα μπορούσε, όμως, η Εκκλησία –και, σε ό,τι μας ενδιαφέρει, η Ορθόδοξη– να αμβλύνει κάπως τα προβλήματα, παράγοντας προφητικό εκκλησιαστικό λόγο που να έχει άμεση σχέση με τη σωτηριολογική της αποστολή.

5. Κριτικές απόψεις

Οι θρησκείες, γενικά, μπορεί να επαγγέλλονται συμπεριφορές για τη σωτηρία των ανθρώπων πέρα και πάνω από τα κοσμικά όρια, όμως η ίδια η ανάγκη της σωτηρίας δεν μπορεί να νοηθεί ούτε να δεχτεί επεξεργασία έξω από τον κόσμο. Ο-

³⁸ Πρβλ. Κοκοσαλάκης, Ν., ό.π., σ. 252.

³⁹ Πρβλ. Γιανναράς, Χ., *Η Νεοελληνική ταυτότητα*, Αθήνα: Γρηγόρης 1983: 171.

πωσδήποτε, τα όρια των κοινωνικών και εθνικών ταυτοτήτων, που συχνά ιεροποιεί η θρησκεία, έχουν πάντοτε κάποιο ιστορικό, κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό υπόβαθρο. Η ένταση, η ύφεση αυτών των ορίων και το αν λειτουργούν ενοποιητικά και αλτρουϊστικά ή διχαστικά για τους λαούς εξαρτώνται σχεδόν πάντοτε από οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Αυτό αναγκαστικά σημαίνει ότι η θρησκεία είναι αχώριστη από την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα.

Εν συντομία, η Εκκλησία υλοποιεί αισθητικά έναν ορισμένο τρόπο κοινωνίας και μια ορισμένη μορφή οργάνωσης, στοιχεία που προσφέρει εν συνεχεία στον κόσμο ως δείκτες για τη ζωή του. Το δικό της χρέος εξαντλείται στη μαρτυρία των συμβόλων της Βασιλείας, ενώ στον κόσμο μένει η ευθύνη και η ελευθερία να τα αποδεχτεί ή να τα απορρίψει. Είναι, βέβαια, ευνόητο ότι η εν λόγω «πολιτική» στάση της Εκκλησίας δεν υπηρετείται με πολιτικάντικα μανιφέστα, με συναισθηματικά λογύδρια υπέρ των αδυνάτων ή με προεκλογικές φιέστες προς επίδειξη δύναμης.

Όταν Χριστιανισμός εκφράζεται στην κοινωνία μέσα από μια εκκοσμικευμένη αντίληψη-θεώρηση, τότε παρεκκλίνει από τον εσχατολογικό προορισμό του. Ο «αποκαλυπτισμός», η μία από τις δύο υποπεριπτώσεις της εκκοσμικευμένης κοσμοθεωρητικής αντίληψης, αναφέρεται στη *δεύτερη παρουσία*, δηλαδή την επικείμενη επιστροφή του Κυρίου. Τότε η σύναξη των πιστών απολυτοποιεί αρνητικά το παρόν, ιεροποιώντας με τον τρόπο αυτό το ιστορικό μέλλον. Η ιστοριοκρατική αυτή θεώρηση θα γεννήσει διάφορες πολιτικές συμπεριφορές, όπως: α) θα οικειοποιηθεί τη δεδομένη Πολιτική Ιστορία και συγκεκριμένα εκείνα τα στοιχεία που αντιστοιχούσαν στις αντιλήψεις της τότε κοινωνικής ελίτ, για παράδειγμα στις περιπτώσεις των γνωστικών αιρέσεων, οι οποίες οργανώθηκαν στη βάση της δημοκρατικής συμμετοχής και της ισοτιμίας των χαρισματούχων, ανεξαρτήτως βαθμού και φύλου· β) θα καταφύγει στην πολιτική αποχή λόγω της απαξίωσης με την οποία θα αντιμετωπίσει τα κοινωνικοπολιτικά ενδιαφέροντα των μαζών, όπως λόγου χάρη στις ελληνοχριστιανικές κοινότητες, που διακήρυσσαν τα δικαιώματα στην «ελευθερία» του ήθους· γ) θα προτιμήσει την πολιτική της φυγής – κλασική η περίπτωση των Ιουδαιοχριστιανών της Παλαιστίνης, οι οποίοι φαίνεται πως επί τη βάσει του «*τα Καίσαρος απόδοτε Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ*» ερμηνεύσαν με οξείς διαχωριστικούς όρους τη σχέση τους προς το κράτος· και δ) θα επιλέξει την πολιτική της εξέγερσης και της ανοιχτής σύγκρουσης, όπως, π.χ., στην όλη ατμόσφαιρα που αποπνέει το βιβλίο της Αποκάλυψης.

Τέλος, αν δεχτούμε ότι οι ΗΠΑ συγκεφαλαιώνουν και συμβολίζουν τα ιδανικά του δυτικού κόσμου, με τις ιδέες της ελεύθερης έκφρασης και του νεωτερισμού να είναι οι αρχές που καθορίζουν την ιστορική πορεία αυτής της χώρας, τότε πρέπει να δεχτούμε ότι αυτή η εκκοσμικευμένη κοινωνία, που είναι ίσως από τις λίγες που κρατούν τόσο δυνατή –και μεταμφιεσμένη– τη θρησκευτικότητά της, δομήθηκε πάνω σε έναν από τους πιο σκληρούς πυρήνες της χριστιανικής παράδοσης: την αποκαλυπτική και ιδίως τη μεσσιανική έκφρασή της.

Επίλογος

Η εκκλησιαστική κοινότητα, σύμφωνα και με τις ιστορικές μαρτυρίες, δεν τίθεται απέναντι στον πλούτο, αλλά στον αθέμιτο πλουτισμό, που τροφοδοτείται από την κοινωνική αδικία, δηλαδή τη συστηματική αρπαγή του παραγόμενου οικονομικού πλούτου. Αυτό σημαίνει ότι η έκφραση της χριστιανικής ταυτότητας του πλουσίου δεν βρίσκεται στην κατοχή του πλούτου, αλλά στον τρόπο με τον οποίο αυτός (ο πλούτος) διαχέεται στους απόρους και γενικά στους έχοντες ανάγκη. Μια τέτοια στάση δεν αποτελεί απλώς μια ηθική πράξη, αλλά θεολογική ομολογία του χριστολογικού χαρακτήρα του φτωχού. Μόνο έτσι ο οικονομικά ισχυρός μπορεί να αποδείξει εν τοις πράγμασι ότι δεν εξαρτάται από την εγκόσμια λογική του κτιστού, αλλά προσανατολίζεται στη λογική της Εκκλησίας, δηλαδή στη σωτηριολογική προοπτική της Βασιλείας του Θεού.

Οι μέντορες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας είναι σίγουρο ότι κάποια στιγμή θα ηττηθούν, όπως εξάλλου έχει γίνει και στο παρελθόν με αντίστοιχες οικονομικές δομές, πολιτικές οντότητες και στρατιωτικούς σχηματισμούς. Η πώση τους θα οφείλεται περισσότερο στην εσωτερική διάβρωση και σήψη παρά στην ανύπαρκτη αντίσταση των λαών. Με άλλα λόγια, ο αντίπαλος όσων απομυζούν το αίμα των ανθρώπων και καρπούνται τον κόπο τους δεν είναι ούτε οι χρεοκοπημένες ιδεολογικές στρατεύσεις ούτε τα παρωχημένα πολιτικά σχήματα, αλλά το εν Χριστώ σώμα της Εκκλησίας.

Βιβλιογραφία

- Αγραπίδης, Κ. «Το Αμερικάνικο Όνειρο κι η Χριστιανική Ηθική», Αθήνα 2007.
- Αδραχτάς, Β., «Χριστιανισμός και Πολιτική», *Θρησκευολογία*, 6-7, 2005: 221-232.
- Αρκάδας, Δ. – Μπεκρινδάκης, Δ., *Λόγος σκληρός, Κεφάλαια τοξικής Θεολογίας*, Εξάντας, Αθήνα 2001.
- Αρκάδας, Δ., «Η Βουλμία του Πλούτου», *Θρησκευολογία*, 6-7, 2005: 74.
- Baudrillard, J., *Αμερική* (μτφρ. Ν. Χρηστάκης), Futura, Αθήνα 2004².
- Weber, M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μτφρ. Μ.Γ. Κυπραίου), Gutenberg, Αθήνα 2006.
- Βιβλάκης, Ι., «Για την πίστη στο έργο του Τένεση Ουίλιαμς», *Σύναξη*, 51, 1994.
- Γιανναράς, Χρ., *Η Νεοελληνική ταυτότητα*, Γρηγόρης, Αθήνα 1983.
- Γιανναράς, Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, Τρακος, Αθήνα 2002.
- Γκίντενς, Α., «Η θρησκεία στις ΗΠΑ», *Σύναξη*, 86, 2003.
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τόμοι 7^{ος} και 61^{ος}.
- Κοκοσαλάκης, Ν., «Ορθοδοξία και Οικονομία», στο: *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τόμ. 1^{ος} (επιμ. έκδ. Σ. Γουνελάς), Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2002, σ. 216.
- Κόμπος, Α., *Σύντομος Ιστορική Ανασκόπηση του Θεσμού της Κοινωνικοσύνης και Χριστιανική Θεώρησης του πλούτου*, Αθήνα 1986.
- «Λούθηρος. Η Διαμαρτυρία που έγινε Εκκλησία», *Ε΄ Ιστορικά Ελευθεροτυπίας*, τόμος 4, σ. 11-22.
- Παπαδερός, Α., «Ορθοδοξία και Οικονομία: Διάλογος με τον Alferd Muller-Armak», στο: *Θέματα Κοινωνιολογίας της Ορθοδοξίας*, επιμ. Γ. Μαντζαρίδου, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 98-102.
- Ρηβς, Τ., *Κοινωνιολογία*, τ. Α΄, Οδυσσεύς, Αθήνα 1989.
- Tawney, R., *Η Χριστιανική Θρησκεία και η Άνοδος του Καπιταλισμού* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), Κάλβος, Αθήνα 1979.